

УДК 37.034: 133.2: 37.011.32

S. V. Sapozhnykov, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології приватної установи «Заклад вищої освіти «Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана»
Sapozhnykov Stanislav, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of the Private Institution “Institution of Higher Education “International Humanitarian and Pedagogical Institute “Beit Khana”
E-mail: sapozhnykov70@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-6674-7631

A. O. Teplytska, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничо-наукової підготовки приватної установи «Заклад вищої освіти «Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана»
Teplytska Alina, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Natural Science Training of the Private Institution “Institution of Higher Education “International Humanitarian and Pedagogical Institute “Beit Khana”
E-mail: dafna77al@yahoo.com
ORCID iD 0000-0002-5276-0891

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У науковій розвідці здійснюється аналіз наукових праць, присвячених проблемі духовно-морального розвитку учнівської молоді, наводиться її соціально-психологічна характеристика, висвітлюється процес формування моральних цінностей молоді в реаліях сьогодення крізь призму сучасних викликів в Україні, доводиться необхідність її комплексного дослідження через виявлені протиріччя. У публікації ґрунтовно досліджуються поняття «цінність», «моральність», «моральні цінності», «моральність», «духовно-моральний розвиток учнівської молоді». Так, поняття «цінність» аналізується крізь призму філософських підходів. Розглядається вищезазначене поняття також із погляду психології, соціології та педагогіки. Авторами встановлено основні функції моральності, ретельно проаналізовано визначення поняття «моральні цінності», яке також розглядається із позицій соціології, психології та педагогіки.

У статті надається авторське тлумачення процесів формування моральних цінностей та духовно-морального розвитку учнівської молоді. Аргументовано стверджується, що формування моральних цінностей учнівської молоді є системним процесом розвитку та саморозвитку особистості, а моральне виховання – невід’ємна складова виховання, яка забезпечує відносно осмислене та цілеспрямоване формування людини відповідно до специфіки цілей, груп та організацій, у яких воно здійснюється.

У публікації доведено, що основною спрямованістю діяльності педагога повинно стати саме формування моральних цінностей, а головною метою – розвиток особистості дитини, здатної до усвідомленого і відповідального вибору поведінки та вчинків у життєвих ситуаціях, не переступаючи загальнолюдських, загальнозначущих цінностей. У статті визначено такі основні теоретичні проблеми духовно-морального розвитку учнівської молоді: проблема взаємоузгодження виховних впливів педагогів та батьків на учнівську молодь у процесі її соціалізації та індивідуалізації; наповнення прийомів формування навчальної діяльності відповідним моральним змістом; функціонування взаємозв’язку та взаємовпливу особистісних якостей учнівської молоді, які перебувають на стадії формування; створення ефективної моделі розвитку моральних цінностей учнівської молоді, яка буде враховувати послідовність розвитку різноманітних якостей особистості.

Ключові слова: освітній процес, виховний процес, процес формування, цінності, моральні цінності, моральність, учнівська молодь, особистісні якості, особистість, проблема, духовно-моральний розвиток учнівської молоді.

THEORETICAL ASPECTS OF SPIRITUAL AND MORAL DEVELOPMENT OF STUDENT YOUTH IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

In scientific research, an analysis of scientific works dedicated to the problem of spiritual and moral development of school youth is carried out, its social and psychological characteristics are given, the process of forming their moral values in the realities of today is highlighted through the prism of modern challenges regarding Ukraine, the need for its comprehensive study is proven due to the contradictions found. The publication thoroughly examines the concepts of «value», «morality»,

«moral values», «morality», «spiritual and moral development of students». Thus, the concept of «value» is analyzed through the prism of philosophical approaches. The above concept is also studied from the point of view of psychology, sociology and pedagogy. The author defined the main functions of morality, thoroughly analyzed the definition of the concept of «moral values», which is also considered from the standpoint of sociology, psychology and pedagogy.

The article provides the author's definition of the processes of formation of moral values and spiritual and moral development of schoolchildren. The author argued that the formation of moral values of students is a systematic process of development and self-development of the individual, and moral education is an integral part of education, which ensures a relatively meaningful and purposeful upbringing of a person in accordance with the specifics of the goals, groups and organizations in which it is carried out.

The publication proved that the main focus of the teacher's activity should be the formation of moral values, and the main goal should be the development of the child's personality, capable of conscious and responsible choice of behavior and actions in various life situations, without violating universal, universally significant values. The article defines the following main theoretical problems of the spiritual and moral development of schoolchildren: the problem of mutual coordination of educational influences of teachers and parents on schoolchildren in the process of their socialization and individualization; filling the methods of formation of educational activities with the appropriate moral content; the functioning of the relationship and mutual influence of personal qualities of student youth, which are in the stage of their formation; creation of an effective model of formation of moral values of school youth, which will take into account the sequence of development of various personality qualities.

Keywords: educational process, educational process, formation process, values, moral values, morality, student youth, personal qualities, personality, problem, spiritual and moral development of student youth.

Вступ. Карколомні зміни в сучасному українському суспільстві поставили на порядок денний проблему духовно-морального розвитку учнівської молоді, її духовних цінностей, які є невіддільними від її духовного та морального самовдосконалення, віри. Сьогодення українського суспільства можна схарактеризувати як *етап військового стану, криз, соціальної напруженості та невизначеності, хаотичності подальшого розвитку*. На тлі дедалі більшої відчуженості у стосунках між людьми змінюється свідомість сучасної молоді, її сприйняття навколишнього світу, психологія поведінки. Для української освіти у зв'язку із цим є чотири основні виклики часу, які прямо чи опосередковано впливають на її стан і перспективи розвитку.

Це – військовий стан в країні (тривога, невпевненість, розгубленість, страх за себе та своїх близьких);

– глобалізація (бізнес без кордонів, відкрита освіта, жорстка конкуренція на ринку праці і володіння джерелами енергії);

– демографічна криза (зменшення людських ресурсів на тлі військового стану, старіння населення, відтік здібної молоді) вимагає пошуку шляхів оптимізації якості освіти, ефективного використання освітнього і виробничого потенціалів;

– інновації в науково-технічній сфері (КТ, нанотехнології, біотехнології тощо) зумовлюють потреби швидких і науково обґрунтованих змін у змісті і методиках навчання; формування в людей здібності навчатися впродовж життя;

– швидкість і частота комунікацій у різних сферах життя суттєво змінюють навчальне, культурне середовище, інформаційний і зокрема освітній простір країни. [Сапожников, Довев, 2023, с.149–150].

У вищезазначених умовах триває руйнація морально-етичних норм, навіть сімейних традицій. Унаслідок правової, моральної, економічної незахищеності зростає конфліктність відносин між подружжями, батьками та дітьми. Вищезазначені негативні тенденції супроводжуються послабленням виховного впливу родини, її ролі в соціалізації молодого покоління. Таким чином, діти, які зростають в асоціальних, конфліктних родин, характеризуються широким спектром психічних аномалій та відхилень поведінки. У результаті в країні спостерігається погіршення стану здоров'я дітей та молоді, поширюються хвороби, що мають соціальну обумовленість (туберкульоз, сифіліс, ВІЛ-інфекція); частішають стреси, невротизм, прояви агресивності. Така нестабільність соціальної ситуації в країні обумовлює важливість завдань, які постають перед усіма соціальними інституціями, насамперед перед сучасною педагогічною наукою. Індивід у сучасних умовах має значну свободу вибору джерел інформації, які постійно поширюються, а також механізмів соціалізації через дедалі більше різноманіття характеру соціальних відносин. *Духовність, моральність та патріотизм є провідними загальнолюдськими цінностями*. Великі зміни, які натеper також відбуваються саме в розумінні учнівською молоддю сутності духовності, на нашу думку, призводять до виникнення у ньому кризових явищ. Сучасний освітній процес розглядаємо в неподільній єдності з процесом виховання, у основі якого повинні бути багатовікові культурні традиції саме українського народу. Усе це має сприяти більш глибокому філософському осмисленню наукової картини світу, розумінню сучасним студентством історії та духовно-моральних традицій свого народу. Саме розв'язання проблеми духовно-морального роз-

витку нерозривно пов'язане із наданням процесу соціалізації сучасної учнівської молоді відповідної цілеспрямованості. Таким чином, у реаліях сьогодення процес духовно-морального розвитку учнівської молоді набуває актуальності і стає пріоритетним у сучасних науково-педагогічних дослідженнях.

Метою статті є виявлення наявних протиріч та висвітлення основних теоретичних проблем духовно-морального розвитку сучасної учнівської молоді із урахуванням її соціально-психологічної характеристики, здійснення теоретичного аналізу понять «духовність», «цінність», «моральність», «моральні цінності», «моральність», проаналізувати її основні функції, надати авторське визначення процесу духовно-морального розвитку сучасної учнівської молоді. Згідно з метою визначено такі **завдання**: виявити наявні протиріччя та встановити основні теоретичні проблеми духовно-морального розвитку сучасної учнівської молоді з урахуванням її соціально-психологічної характеристики, здійснити теоретичний аналіз категоріальних понять «духовність», «цінність», «моральність», «моральні цінності», «моральність», проаналізувати основні функції моральності, надати авторське визначення феномена «духовно-моральний розвиток учнівської молоді».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження вищезазначених процесів є актуальним завданням з огляду на перспективи інтеграції України до загальноєвропейського освітнього простору. Так, педагогічні основи виховання в учнівської молоді моральних цінностей українського народу висвітлено в роботах М. Бліхар, С. Будзей, О. Вишневецького, Г. Голос, В. Оржеховської, Л. Повалій, О. Поліщук, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, П. Щербаня, М. Яницького; питання виховання моральної відповідальності особистості розглядалося в дослідженнях А. Петровського, М. Ярошевського, М. Савчина, Р. Лазарус. Наукові розвідки вищезазначеної проблеми базуються на положеннях філософського вчення *про цінності* О. Дробницького, А. Здравомислова, М. Каган, П. Матвеева; психологічні основи формування цінностей учнівської молоді розкриваються у працях Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, С. Бубнова, І. Булах, О. Вишневецького, О. Влащенко, К. Журби, А. Здравомислова, П. Ігнатенко, Л. Кольберга, С. Максименка, В. Москальця, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Р. Сойчук, Н. Скрипник, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, Ш. Шварца, В. Ядова та ін.

Проблема духовно-морального розвитку учнівської молоді неодноразово відображалася у нормативно-правовій базі національної освіти від періоду її започаткування (у Законі України «Про

освіту» (1998), Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Концепції гуманітаризації загальної середньої освіти», «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти»), упродовж періодів практичного реформування системи освіти («Національній доктрині розвитку освіти», «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року»), в нових Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепції «Нова українська школа», «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні»), Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні та Основних орієнтирах виховання учнів 1–12 класів, Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286.

Також 5 травня 2021 року з ініціативи Громадської ради з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України, Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, Громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання», Національного університету «Острозька академія», Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, Благодійного фонду «Живи, Україно!» та Всеукраїнського благодійного фонду «Східноєвропейська гуманітарна місія» з метою сприяння інтеграції моральних і духовних цінностей в освіту, формування ідеалу виховання особистості та його практичного впровадження, формування цілісного світогляду дитини відбувся *II Всеукраїнський з'їзд педагогів із духовно-морального виховання*, на якому освітяни, науковці, психологи, представники батьківської спільноти, учнівської та студентської молоді, фахівці органів влади й органів місцевого самоврядування, релігійних та громадських організацій, представники ЗМІ й інші зацікавлені особи, які підтримують, упроваджують і здійснюють духовно-моральне виховання у закладах освіти України, констатували, що ми живемо нині у період *серйозних викликів, які загрожують національній безпеці та майбутньому нашої держави внаслідок нехтування фундаментальними законами природи, суспільного життя і суспільної діяльності*, при цьому ефективним рішенням для розв'язання протиріч сьогодення вбачається рішення повернення до духовно-моральних цінностей, які завдяки вітчизняному та міжнародному досвіду продемонстрували ефективність [«Резолюція Другого всеукраїнського з'їзду педагогів із духовно-морального виховання», 2021].

Отже, об'єктивна соціокультурна ситуація в сучасному соціумі виявляється в постійних змінах

традиційних моральних норм та правил моралі, зростанні напруження в суспільстві, зниженні стійкості моральних переконань та відношень, цінності формальних інституцій культурної спадщини, відчуженні цілей та змісту від реальних потреб особистості. Усе вищезазначене протирічить природі духовності і моральності, яка передбачає включення особистості молодої людини в певний життєвий та людський контекст.

Учнівська молодь натепер є тією частиною суспільства, яка ще випрацьовує власну систему цінностей, і ця система багато в чому залежить від того, що відбувається довкола, зокрема від життєвих цінностей, які має сучасна молодь, залежатиме те, що відбуватиметься у світі та в окремих країнах уже за кілька років. У людини, яка досягає 18–20 років, як правило, система базових цінностей вже сформована і прямо впливає на всі її рішення та вчинки. Надалі з плином років вона залишається практично незмінною та суттєвий ціннісний переворот у свідомості зрілої людини можливий лише під впливом найсильнішого стресу чи життєвої кризи [Сапожников, 2021, с.123].

Специфіка морального виховання як фундаментальної основи духовно-морального розвитку учнівської молоді полягає у формуванні ціннісно-сміслові сфери її моральної свідомості. Проблеми виховання в учнівській молоді моральних цінностей висвітлено у роботах дослідників: Г. Балла, І. Беха, О. Вишневецького, С. Гончаренка, І. Зязюна, С. Максименка, В. Оржеховської, Л. Повалій, В. Рибалки, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, П. Щербаня, М. Яницького та інших.

Натепер в умовах глобалізації, у «безмежному» інформаційному середовищі учнівській молоді досить складно, а часом неможливо створити ясні, прозорі поняття про моральні цінності, розрізнити добро і зло, диференціювати межі допустимого й неприпустимого для рівноправної взаємоповажної та гідної побудови власних відносин із соціумом. Таким чином, система моральних орієнтирів сучасної учнівської молоді опинилася під загрозою повної руйнації.

У сучасних реаліях необхідність дослідження теоретичних проблем духовно-морального розвитку учнівської молоді можна обґрунтувати наявністю таких протиріч:

— між потребами сучасного суспільства у рівні розвитку морально-духовних цінностей унівської молоді та неможливістю ефективного використання педагогічних засобів щодо розв'язання цієї проблеми у закладах освіти;

— між цілісною природою освітнього процесу у закладах освіти;

— між цілісною природою освітнього процесу у закладах освіти та об'єктивною необхідністю

наукового обґрунтування сучасного змісту та структури поняття «формування морально-духовних цінностей».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вищенаведені протиріччя дали нам змогу виявити основну проблему нашого дослідження, яка полягає в пошуку нового підходу, сформованого з урахуванням соціально-психологічної характеристики сучасної учнівської молоді, якій саме на сучасному етапі і притаманні сутнісні риси постлюдини. У цьому підході, на нашу думку, провідною настановою духовно-моральної суб'єктності повинна стати здатність особистості до власної самоідентифікації, критичного мислення та духовного самовдосконалення.

Отже, сучасна наука діагностує народження постлюдини. У теорії трансгуманізму розробляються нові підходи до майбутнього виду Homo. У природничих науках завжди доводилося, що Людина є вінцем еволюції. Але вже переконливо доведено, що в сучасному світі все змінюється і людина теж перетворюється. Натепер можна констатувати, що епоху Homo sapiens завершено. Атрибути розуму (абстрактне та критичне мислення, моральне почуття, рефлексивність, соціальність) замінюються кліповою свідомістю. На заміну Homo sapiens вже приходить новий суб'єкт, якому поступово добирається ім'я.

Особистість сучасної молодої людини складається з єдиного комплексу стійких ознак, як-от: темперамент, чутливість, мотивації, здібності, настанови, моральність і духовні принципи. Усі вищезазначені ознаки визначають властивий суб'єкту хід думки та поведінки, спрямований на адаптацію до різних життєвих ситуацій. Нині триває інтенсивний пошук нової стратегії духовно-морального виховання учнівської молоді. Сьогодні потрібно нових підходів до розроблення методології та нової теорії виховання, визначення концептуально орієнтованої інноваційної перспективи, у яких було б враховано соціально-психологічні характеристики сучасної учнівської молоді, у якій саме нині і віддзеркалено сутнісні риси постлюдини.

Виклад основного матеріалу дослідження
Ми вже підійшли до дуже відповідального періоду життя на планеті – корінної зміни наукового світогляду людства. У його основі – пізнання людиною самої себе, освітнє вивчення її особистості на такий рівень розуміння єдності світу, що уможливить перетворити гармонію сукупного інтелектуального ресурсу суспільства і його творчої енергії на рушійну силу науки ноосферної доби, у вирішальний фактор еволюції [Сапожников, Самодрин, с.13–21]. Саме зміни розуміння сутності духовності в сучасному суспільстві породжують у

ньому кризові явища, адже саме духовно-моральні цінності детермінують і спрямовують поведінку сучасної учнівської молоді.

Вищезазначене можливо досягти завдяки цілеспрямованому духовно-моральному вихованню, яке повинно здійснюватися у процесі всієї життєдіяльності особистості і, з одного боку, враховувати всі впливи середовища, а з іншого – саме воно впливає на світоглядно-ціннісні орієнтації та поведінку людини в усіх сферах її життя.

Натепер не існує єдиного визначення поняття «духовність». Так, під *духовністю* в українській родинній педагогіці розуміють сукупність психічних явищ, що характеризують внутрішній суб'єктивний світ людини, основні риси культурної спрямованості особистості – її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, світогляд, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов'язків і до самої себе, її мислення, бажання, воля, естетичні і моральні почуття [Березюк, 2007, с. 8].

Академік С. Гончаренко під *духовністю* розумів індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». На його думку, під *духовністю* переважно розуміють першу із цих потреб, під *душевністю* – другу. Із категорією *духовності* співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна тією мірою, якою вона замислюється над цими питаннями і прагне здобути на них відповідь. Утрата *духовності* рівнозначна втраті *людяності*. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання [Гончаренко, 1997, с.106].

У культурно-антропологічному контексті введення поняття *духовності* необхідне для визначення не тих утилітарно-прагматичних *цінностей*, що мотивують поведінку людини та її внутрішнє життя, а *цінностей*, на основі яких вирішуються смисложиттєві проблеми, що звично виражаються для кожної людини (різного рівня і типу освіченості) в системі «вічних питань» людського буття [Целякова, 2009, с. 224].

При цьому започатковується «творча брунька» душі, символ фрактала-інтересу, такий іманентний стан душі, «коли гра-робота здатна переходити в роботу-гру» найліпше (принцип за С. Френе [Сапожников, Самодрин, 2022, с.17]). Якщо душа ідейно не охоплює справу життя – справа втікає від неї через невміння. У час кризи (суд, зважування вчинків) ідеологізована душа завжди потребує нового масштабу охоплення (нового судження для осуду), прагне: віднайти такі постаті особистості в минулій історії, які значно випередили свій час – вони і є нашими сучасниками з розвитку ідеї. При цьому мету розвитку варто

правильно впізнавати і дитині, і дорослому одночасно – взаємоопосередковано і взаємодоповнено, як даність часу, як нескінченну дивину і красу (в основі – золотий перетин), як клич часу здобути освіту. Освіта – не лише впізнаний образ, а і дотик до природи, її звуки, пахощі, все, чим смакуємо, годуємо душу – добро як гармонія пізнаного, краса, істина; стан, коли світ проникає в людину, задовольняє її потреби і запити, урівноважує її як носія рефлексій у цьому світі й одночасно доповнює людиною розумною Космос; це і видовий устрій суспільства, сім'ї і роду, і людський вчинок, і віра, любов і надія; це і стан інформаційного буття та дух життя; критерій зрілості особистості і її професійної здатності, виразник її *людяності*. Освіта – «ось» «vita» [Рудишин, 2013, с. 23]. Вона виростає з материнської, батьківської і родової школи, доповнюється цивільною освітою і всім життям, де природа виступає першошколою і першовчителем [Сапожников, Самодрин, 2022, с.19].

Феномен «моральна цінність» є поняттям багатограним та поліаспектним, який науковці розуміють по-різному. Більшість із них моральну цінність розглядають як єдність двох суспільних явищ: «моральності» та «цінності».

Змістовну основу моральних цінностей становить моральність, яка характеризується у філософській, педагогічній та етичній літературі як сфера (спосіб) нормативної регуляції дій людини в суспільстві, особлива форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин. Зазначимо, що в сучасних реаліях моральність означає реальний стан моральної свідомості, стосунки, вчинки людей, тобто те, що є на противагу тому, що мало бути. Вона виступає внутрішньою ціннісною основою *духовності*, культури суб'єкта, яка спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, Батьківщиною, суспільством, природою.

Переважна більшість сучасних дослідників вважає, що моральність є багатоплановим феноменом духовної культури суспільства, який здійснює специфічну функцію – регуляцію відносин між людьми, їхню поведінку духовними засобами [Березюк, 2007; Рудишин, 2013; Кремень, 2008; Сапожников, Довев, 2021; Сапожников, Самодрин, 2022; Целякова, 2009].

Головною властивістю моральності є її регулятивна здатність, що заснована на громадській думці та совісті кожної людини.

Моральність виконує такі основні функції:

- регулювальна: забезпечує можливість спілкування та співпраці людей у різних галузях їхньої діяльності;
- утилітарна: узгоджує інтереси індивіда з інтересами інших людей.

Моральність, як і інші галузі моральної культури суспільства, історично змінюється. Моральні цінності суспільства характеризуються саме розумінням моральності та глибиною її проникнення в громадську думку та свідомість більшості людей.

Категорія «цінності» в сучасній філософії використовується як «особистісно забарвлене ставлення до світу, яке виникає не тільки на основі знання та інформації, а й власного життєвого досвіду.

Основною дефініцією поняття «цінності» є значущість певних реалій дійсності з погляду задоволення матеріальних і духовних потреб, інтересів людини; це те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Самі цінності наповнюють сенсом існування людини і суспільства, вони значною мірою відтворюють саму людину. Проблеми цінностей вивчаються, крім філософії, аксіологією, соціологією та соціальною психологією. Специфіка філософських підходів до визначення поняття «цінність» дає змогу зробити висновки про те, що існує багато поглядів на сутність цінності: це поняття, суть якого у здатності задовольняти потреби й інтереси особистості (О. Дробницький, А. Здравомислов); особлива значущість речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта, його потреб та інтересів (В. Тугаринов); форма прояву людиною різноманітного ставлення до предмета, події, явища тощо (В. Василенко); специфічне утворення особистості; особлива індивідуальна реальність, яка має особливу значущість для суб'єкта, котрий її переживає (І. Бех, Л. Виготський, В. Малахов, С. Рубінштейн); особлива індивідуальна реальність, сутність якої полягає у її «позитивній» значущості (Б. Додонов), що має вирішальне значення у процесі життєдіяльності людини [Кремень, 2008, с. 992].

У соціології цінності розглядаються як нормативи чи регулятори діяльності, окремо виділяючи цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі. За диспозиційною структурою особистості В. Ядова виокремлюють цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні). Поняття цінності у психологічній літературі еквівалентне деякому комплексу психічних явищ: життєвій позиції (Л. Божович); особистісному смислу (О. Леонт'єв); психологічним відносинам (В. М'ясищев) тощо [3, с. 993 с.]. У педагогічних дослідженнях проблеми цінностей осмислюються в єдності з іншими важливими напрямками навчання та виховання: у системі громадянського, національного, морального, етичного і трудового виховання; цінностями родинного виховання; особливостями формування цінностей у різні вікові періоди життя людини – підлітків і старшокласників, студентів [Кремень, 2008, с. 993].

Цінності охоплюють життя окремої людини і людства загалом у всіх її проявах, а відповідно і

пізнавальну сферу людини, її поведінку та емоційно-чуттєву сферу. Цінності можуть мати самостійний зміст, і тому утворюють цілий пласт у культурній спадщині, визначаючи особливості світогляду. Моральні цінності – це істотний елемент організації суспільства, який відображає прагнення індивідів, груп і є важливим фактором соціально-морального регулювання поведінки людей, їхніх взаємовідносин.

До моральних цінностей відносять різні форми моральної свідомості: особистісні переконання щодо норм і принципів належної поведінки людини як громадянина, суспільні і моральні ідеали; етичні уявлення про життя і смерть, справедливість та несправедливість, гуманістичність людських відносин, добро і зло тощо; моральні почуття – обов'язку, совісті, відповідальності, честі й гідності [Кремень, 2008, с. 992]. Натепер формування моральних цінностей ототожнюється з гуманним ставленням до дитини, тобто її особистісні якості формують честь, совість, етичність, поняття про обов'язок, пошану людської гідності. Таким чином, основною спрямованістю діяльності педагога повинно стати саме формування моральних цінностей, а головною метою – розвиток особистості дитини, здатної до усвідомленого і відповідального вибору поведінки та вчинків у різноманітних життєвих ситуаціях, не переступаючи загальнолюдських, загальнозначущих цінностей.

Соціологія розглядає моральні цінності як суттєвий елемент організації суспільства, який відображає прагнення індивідів, груп і є важливим фактором соціально-морального регулювання поведінки людей, їхніх взаємовідносин (Ю. Вишневський, С. Іконнікова, І. Іллінський, А. Ковальова, В. Лісовський та ін).

Психологія досліджує сутність та специфіку формування моральних цінностей у процесі розвитку особистості, розглядає моральні цінності як ядро «Я-концепції» людини, аналізує оцінне ставлення особистості до цінностей, визначає та осмислює моральні цінності, розуміє інтеріоризацію як найважливішу умову соціалізації (К. Абульханова-Славська, Р. Берне, А. Маркова, А. Маслоу, С. Рубінштейн та ін.).

Вищезазначені науковці дійшли висновку про те, що процес формування моральних цінностей є складним і тривалим: від формування окремих уявлень про добро і зло, почуття морального співпереживання (дошкільний, молодший шкільний вік), пошуку ідеалів та цінностей, накопичення досвіду моральної діяльності (підлітковий вік) до становлення світогляду (юнацький вік). Унаслідок впливу різноманітних факторів структура цінностей може зазнавати змін.

Отже, міждисциплінарний аналіз моральних цінностей особистості дає змогу стверджувати,

що специфіка морального виховання учнівської молоді полягає у формуванні ціннісно-сислової сфери її моральної свідомості. У вітчизняній педагогіці проблеми виховання в учнівській молоді моральних цінностей висвітлено у працях О. Вишневського, В. Оржеховської, Л. Повалій, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, П. Щербаня, М. Яницького; питання виховання моральної відповідальності особистості розглядалося в дослідженнях А. Петровського, М. Ярошевського, М. Савчина, Р. Лазарус.

Таким чином, у контексті нашого дослідження, під формуванням моральних цінностей учнівської молоді ми будемо розуміти цілеспрямовану діяльність, яка передбачає створення умов розвитку у молоді здібностей до самостійного вибору моральних цінностей, формування в них особистісних моральних критеріїв, надання моральним цінностям особистісних смислів, які будуть визначати їхню поведінку.

На формування моральних цінностей сучасної учнівської молоді також впливають культурні традиції і культурне середовище. Роль моральних критеріїв (переважання гуманістичного над егоїстичним, загальнолюдського над приватним) є дуже важливим, оскільки, виробивши такі критерії, молода людина визначає свої соціально-творчі позиції, адже без розвинених критеріїв досконалості у майбутніх фахівців не сформується розуміння якості власної діяльності, а без моральності в молоді не розвинеться духовність загалом.

Формування моральних цінностей учнівської молоді є системним процесом розвитку та саморозвитку. Моральне виховання як невід'ємна складова виховання забезпечує відносно осмислене та цілеспрямоване вирощування людини відповідно до специфіки цілей, груп та організацій, у яких воно здійснюється. Моральне виховання, яке є однією із форм відтворення, успадкування моральності у суспільстві, вимагає новаторських пошуків педагогів-практиків та науковців.

Формування моральних цінностей учнівської молоді не є звичайною метою, яку можна досягти у певний відрізок часу за допомогою конкретних засобів. Результатом цього процесу повинна стати сформована моральність особистості, яку варто визначити як вищу мету, що уможливує існування решти цілей і є в основі власне людської діяльності. Таким чином, сформовану моральність учнівської молоді можна вважати не метою, а ідеалом – регулятивним принципом та масштабом оцінки її поведінки.

Отже, у контексті нашого дослідження, формування моральних цінностей учнівської молоді ми розуміємо як процес нормування на основі інтеріоризації молоддю первинних цінностей та цілей.

Провідна роль у цьому процесі відводиться використанню моральних авторитетів, сакралізованим принципам, ідеологемам тощо.

У процесі нашого дослідження нами були визначені такі основні теоретичні проблеми духовно-морального розвитку молоді:

- проблема взаємоузгодження виховних впливів педагогів та батьків на учнівську молодь у процесі її соціалізації та індивідуалізації;
- наповнення прийомів формування навчальної діяльності відповідним моральним змістом;
- функціонування взаємозв'язку та взаємовпливу особистісних якостей учнівської молоді, які перебувають на стадії формування;
- створення ефективної моделі формування моральних цінностей учнівської молоді, яка буде враховувати послідовність розвитку різноманітних якостей особистості.

Поняття *духовності* та *моралі* органічно переплітаються між собою. В українській родинній педагогіці часто вживають термін «духовно-моральне виховання». Тут поєднуються три основні характерні особливості, які зумовлюють мислення, почуття, вчинки та поведінку людини [Березюк, 2007, с. 8].

За результатами аналізу наукових праць із проблем духовно-морального розвитку учнівської молоді [Березюк, 2007; Рудишин, 2013; Кремень, 2008; Сапожников, Довев, 2021; Сапожников, Самодрин, 2022; Целякова, 2009] та власного професійного досвіду наведемо *соціально-психологічну характеристику сучасної учнівської молоді, у якій простежуються суттєві характерологічні риси, які також притаманні постлюдині*. На сучасному етапі викладачі українських ЗВО працюють саме із такою молоддю, і це теж створює низку проблем у їхній професійно-педагогічній комунікації. Отже, *сучасна учнівська молодь*:

1. *Має кліпову свідомість*. Не треба доводити, що українська учнівська молодь дедалі важче засвоює великі тексти із глибинними смислами, оскільки це потребує тривалого зосередження на предметі та ретельному аналізі його внутрішніх зв'язків.

2. *Характеризується спрощеним інтелектом* унаслідок максимальної візуалізації інформаційного поля молоді. У результаті атрофування абстрактно-логічного способу мислення у людини переважно розвивається наочно-дієве мислення. Це призводить до швидкого згортання «лівопівкульної епохи» (епохи друкарства), у якій переважало аналітичне мислення. В епоху тотальної візуалізації, зникнення культури читання сучасній учнівській молоді пропонується вже готовий зоровий образ, що звільняє її від необхідності самостійного конструювання абстракцій.

3. *Залучена до глобальної масової свідомості*, що визначається, з одного боку, зануреністю

великої кількості молоді до магістральних інформаційних потоків (трендів), а з іншого боку, масштабним застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій для маніпулювання свідомістю, насамперед, із метою формування керованої усередненої людини (Das Man). Сучасна ситуація вихолощує особистість молодшої людини, у її структурі стираються моральні аксіоми та принципи, що загалом призводить до розширення меж норми. Раніше не прийнятні, засуджувані цивілізованим суспільством моделі поведінки, стають нормами суспільної практики. Виникає цивілізоване варварство, що поєднує високий рівень науково-технічного прогресу з різким погіршенням морального стану нашого суспільства та людини («норма є відсутність норми»).

4. *Знаходиться у замкненій технічній свідомості, яка замінює реальну картину світу віртуальною. Як результат – загальний соліпсизм, тобто такий стан навколишнього середовища, коли віртуальність у свідомості молодшої людини стає для її розуму і навіть підсвідомості більш реальною, ніж та конкретна дійсність, яка залишається за рамками її прямого сприйняття. Віртуалізація свідомості сучасної учнівської молоді, як і постлюдини, натеper уже не вписується в жодну з провідних релігійних концепцій. Так, для постлюдини бог виходить із машини («Deus ex machina»).*

Отже, вищенаведена *соціально-психологічна характеристика сучасної учнівської молоді* означає, що наявний класичний підхід до духовно-морального розвитку натеper не є ефективним. Сутність класичного підходу до *духовно-морального розвитку* через *духовно-моральне виховання* полягає в нормуванні на основі інтеріоризації молоддю первісних цінностей та цілей. Провідну роль при цьому мають моральні авторитети, сакралізовані принципи та ідіологеми. Саме цей підхід ставить людину в певні рамки та навантажує її духовним «тягарем». У цих умовах сучасна концепція духовно-морального розвитку учнівської молоді, на нашу думку, має бути побудована на таких базових засадах:

- заміна нормування (насадження цінності) на особистісний вибір (самоідентифікація) користувача;
- гуманізація (етика творення) техносфери та віртуального середовища;
- деідеологізованість;
- орієнтованість у суспільній свідомості на цінності активної меншості та популяризація її життєвих моделей.

Дотримання цих принципів, на наш погляд, уможливить обрати ефективний шлях подолання негативних наслідків еволюції сучасної людини у постлюдину.

Що стосується найближчого майбутнього постлюдини, то, на думку К. Карпенко, є дві тенден-

ції. *Консервативна тенденція* відображає думку про розвиток людини як процес відновлення духовних цінностей минулого й традиційних форм життєдіяльності людей. Згідно з *прогресивною тенденцією*, першочергова роль у розвитку людини відводиться автоматизованим системам збереження та опрацювання інформації. Натеper саме розвиток сучасних технологій стає провідною умовою підвищення продуктивності життєдіяльності людини, пом'якшення можливих конфліктів, а сучасній людині у своєму поступі залишається лише пристосовуватися і змінюватися відповідно до цього розвитку.

Таким чином, урахувуючи реалії сьогодення та соціально-психологічну характеристику сучасної учнівської молоді, спробуємо надати авторське розуміння феномена «духовно-моральний розвиток учнівської молоді». Отже, *«духовно-моральний розвиток учнівської молоді ми можемо характеризувати як здійснення в процесі її соціалізації послідовного та цілеспрямованого вдосконалення ціннісно-сміслової сфери її особистості, формування на цій основі здатності оцінювати та свідомо вибудовувати на основі моральності загальнолюдські моральні ідеали та цінності, власне ставлення до себе, інших людей, держави, світу загалом».*

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок.

Таким чином, у процесі нашої наукової розвідки нами було доведено, що в реаліях сьогодення духовно-моральний розвиток учнівської молоді є провідним системним процесом розвитку та саморозвитку її особистості, а моральне виховання особистості як невід'ємна складова загального виховання забезпечує відносно осмислене та цілеспрямоване формування людини відповідно до специфіки цілей, груп та організацій, у яких воно здійснюється.

Сучасний освітній процес у закладах вищої освіти України, на нашу думку, повинен функціонувати в неподільній єдності з процесом виховання, у основі якого мають бути багатівікові культурні традиції саме українського народу. Усе це покликане сприяти більш глибокому філософському осмисленню наукової картини світу, розумінню сучасним студентством історії та духовно-моральних традицій свого народу.

Результатом цього процесу повинна стати сформована моральність особистості, яку можна визначити як вищу мету, що уможлиблює існування решти цілей і є в основі власне людської діяльності. Таким чином, сформовану моральність учнівської молоді можна вважати не метою, а ідеалом – регулятивним принципом та масштабом оцінки її поведінки.

Метою духовно-морального розвитку учнівської молоді має стати її розвинена здатність щодо

самостійного вибору власної ідентифікації з безлічі варіантів ідентифікацій. Отже, ідеться про *духовну самотворчість молоді з опорою на образ людини майбутнього*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березюк О. Народна педагогіка – провідний засіб формування духовності особистості. *Проблема духовності сучасної молоді: реалії та перспективи* : матеріали Міжрегіональної наук.-практ. конф. молодих дослідників, 8 листоп. 2007 р. Житомир : Вид-во ПП Сахневич, 2007. 210 с.

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997.

3. Кремень В. Г. (ред.). (2008). Енциклопедія освіти. К. : Юрінком Інтер.

4. Резолюція Другого всеукр. з'їзду педагогів із духовно-морального виховання (26 квіт. 2021 р.) : URL : https://tsinnosti.com/conf/forum-2021/second_forum_resolution/

5. Рудишин С. Д. Основи біогеохімії. Київ : ВЦ «Академія», 2013.

6. Сапожников С. В., Довев М. Теоретичні проблеми формування моральних цінностей учнівської молоді в реаліях сьогодення. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія «Педагогіка і психологія»*, 2021, 2 (22), 121–127.

7. Сапожников С. В., Самодрин А. П. Теплицька А. О. Фундаменталізація освіти в її проєктивності – трансспектива від мікросвіту до макросвіту. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія «Педагогіка і психологія»*, 2022, 1 (23), 13–21.

8. Сапожников С. В. Духовно-моральний розвиток учнівської молоді в реаліях сьогодення. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія «Педагогіка і психологія»*, 2023, 2 (26), 149–159.

9. Целякова О. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009, вип. 38, С. 224.

10. Oksana M. Hlushak, Svetlana O. Semenyaka, Volodymyr V Proshkin, Stanislav V. Sapozhnykov, Oksana S. Lytvyn. The usage of digital technologies in the university training of future bachelors (having been based on the data of mathematical subjects). *Coeur workshop proceedings*. 2020. Vol. 2643. Pp. 210 – 224. URL : <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57218488121>

REFERENCES

1. Bereziuk, O. (2007). Narodna pedahohika – providnyi zasib formuvannia dukhovnosti osobystosti [Folk pedagogy is a leading means of forming the spirituality of an individual]. Problema dukhovnosti suchasnoi molodi: realii ta perspektyvy [The problem of spirituality of modern youth: realities and prospects]. Materialy Mizhrehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh doslidnykiv,

8 lystopada 2007 r. Zhytomyr : Vyd-vo PP Sakhnevych, 2007. 210 s. [in Ukrainian].

2. Honcharenko, S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid, 1997. [in Ukrainian].

3. Kremen, V. H. (Red.) (2008). Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]. K. : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

4. Rezoliutsiia Druhoho vseukrainskoho zizdu pedahohiv iz dukhovno-moralnoho vykhovannia [Resolution of the Second All-Ukrainian. congress of teachers on spiritual and moral education]. (2021): URL : https://tsinnosti.com/conf/forum-2021/second_forum_resolution/ [in Ukrainian].

5. Rudyshyn, S. D. (2013). Osnovy bioheokhimii [Fundamentals of biogeochemistry]. Kyiv: VTs «Akademiiia». [in Ukrainian].

6. Sapozhnykov, S. V., & Dovev, M. (2021). Teoretychni problemy formuvannia moralnykh tsinnosti uchnivskoi molodi v realiiakh sohodennia [Theoretical problems of the formation of moral values of student youth in the realities of today]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia Seria «Pedahohika i psykholohiia»* [Bulletin of Alfred Nobel University Series «Pedagogy and Psychology»]. 2 (22), 121-127. [in Ukrainian].

7. Sapozhnykov, S. V., Samodryn, A. P. & Teplytska, A. O. (2022). Fundamentalizatsiia osvity v yii proiektyvnosti – transspektyva vid mikrosvitu do makrosvitu [Fundamentalization of education in its projectivity – a perspective from the microcosm to the macrocosm]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia Seria «Pedahohika i psykholohiia»* [Bulletin of Alfred Nobel University Series «Pedagogy and Psychology»]. 1 (23), 13-21. [in Ukrainian].

8. Sapozhnykov, S. V. (2023). Dukhovno-moralnyi rozvytok uchnivskoi molodi v realiiakh sohodennia [Spiritual and moral development of student youth in today's realities]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia Seria «Pedahohika i psykholohiia»* [Bulletin of Alfred Nobel University Series «Pedagogy and Psychology»]. 2 (26), 149-159. [in Ukrainian].

9. Tseliakova, O. (2009). Dukhovnist i tsinnisni oriientatsii studentskoi molodi. Ukrainy v transformatsiinomu suspilstvi [Spirituality and value orientations of student youth of Ukraine in a transformational society]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA* [Humanitarian Bulletin ZDIA]. vyp. 38, S. 224. [in Ukrainian].

10. Oksana, M. Hlushak, Svetlana, O. Semenyaka, Volodymyr, V. Proshkin, Stanislav, V. Sapozhnykov, & Oksana, S. Lytvyn. (2020). The usage of digital technologies in the university training of future bachelors (having been based on the data of mathematical subjects). *Coeur workshop proceedings*. Vol. 2643. Pp. 210–224. URL : <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57218488121>

Цитувати: Сапожников С. В., Теплицька А. О. Теоретичні аспекти духовно-морального розвитку учнівської молоді в сучасному українському суспільстві. *Постметодика*. 2024. № 2. С. 49–57.

Sapozhnykov S. V., Teplytska A. O. (2024). Teoretychni aspekty dukhovno-moralnoho rozvytku uchnivskoi molodi v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi. [Theoretical aspects of spiritual and moral development of student youth in modern ukrainian society]. *Postmetodyka*. 2 (143). 49-57. [in Ukrainian]. URL : <https://ed.pano.pl.ua/handle/022518134/1869>